

Verslag

Studiereis Bordeaux (Bordeaux - Orléans - Parijs)

September 2001

De studiereis 2001 is opgezet om expertise op te doen bij de Franse architectuurcentra; Arc en Reve in Bordeaux en Frac Centre / ArchiLab in Orléans. Naast een bezoek aan deze centra zijn in het programma bijzondere architectonische projecten van Franse architecten opgenomen. De projecten behandelen uiteenlopende thema's; van binnenstedelijke woningbouw tot hergebruik van pakhuizen in de voormalige havengebieden.

Auteurs van dit verslag, naast de medewerkers van Architectuur Lokaal, zijn:

Peter van Roosmalen
Tom de Vries
Liseth van den Dungen, Dudok Centrum Hilversum
James E. Purvis
Paul Dijkstra, ArchiCenter Rotterdam / Marketing
Paul van Makeblijde
Jeanine van Pinxteren, ARCAM, Amsterdam
Susan van Leeuwen en Frank Willems, Architectuurcentrum Nijmegen

Donderdag 20-09-2001

Donderdagochtend wordt in Tours een korte stop gemaakt voor een Frans ontbijt. Dit biedt de mogelijkheid een recent project van Jean Nouvel te bekijken. Mede omdat het project niet is opgenomen in de voorbereidende reader, volgt alsnog een beschrijving.

Internationaal Congrescentrum Tours
Architect: Jean Nouvel
Projectarchitect: Frédérique Montjanel
Landschapsarchitecten: Yves Brunier, Isabel Auricoste
Ontwerp: 1989 (prijsvraag tweede fase)
Oplevering: 1991-1993

De komst van de TGV Parijs-Bordeaux en de nieuwe decentralisatiewet vormen de aanleiding voor een congrescentrum in de provinciestad Tours. Het gebouw maakt deel uit van een groter project; het stadscentrum van Tours, nu op een uur reizen van Parijs, weer op de kaart zetten. Het busstation is vernieuwd, het tussenliggende plein heringericht, de omliggende straten opnieuw bestraat en in nieuwbouw op de naastgelegen hoek zijn woningen, kantoren en de nieuwe Tourist Information gevestigd.

Na het uitschrijven van een nationale prijsvraag is door een ad-hoc jury het ontwerp voor het congrescentrum toevertrouwd aan de architect Jean Nouvel. Het congrescentrum ligt tegenover het negentiende-eeuwse station van architect Laloux. Het programma bestaat uit drie zalen (resp. 350, 700 en 2000 zitplaatsen), foyers, expositiezalen, winkels, kantoren en een groot restaurant. Het plangebied is smal en mede door de nabij gelegen regeringsgebouwen aan strikte hoogte-, rooi- en zichtlijnen gebonden.

Nouvel koos voor een langwerpige volume, licht van opzet met open en halfdoorschijnende gevels in vloeiende lijnen. De zalen zijn opgehangen aan zeven punten voor een optimale ruimtelijkheid en transparantie. De grote zaal bevindt zich deels ondergronds. De entree geeft toegang tot een vide die met trappen en liften de verschillende publieksniveaus ontsluit. Onder het grijsmetalen dak met een grote luifel aan de pleinzijde is een omloop met zicht op de zalen. Op het hoogste niveau is het restaurant gevestigd met een panoramisch uitzicht over de stad.

De herinrichting van Place Général Leclerc is ontworpen in samenwerking met de Parijse landschapsarchitect Yves Brunier. Het plein verbindt het congrescentrum met het station en de omliggende straten. In de as van het gebouw ligt de door Yves Brunier ontworpen fontein, deze transparante glazen constructie fungeert als bovenlicht voor het onder het plein gelegen parkeergarage.

Verslag studiereis OLA langs Franse architectuurcentra

1e dag Bordeaux

Stadstour en wat er aan vooraf ging:

Het was me de onderneming wel een kleine 3000 km in 4 dagen en in dezelfde tijd ook nog eens tig projecten en architectuurcentra te bezoeken, bleek echt niet haalbaar te zijn vandaar dat er besloten werd om vroeger, op woensdag 19 september 's avonds, te vertrekken. Mijn reis vanuit Enschede ving aan om 2 minuten voor negen, richting opstapplaats Utrecht, vanwaar de bus om 23 uur naar Breda en verder vertrok. Een nacht doorzitten en trachten te slapen. In een bus is zelfs slapen een vermoeiende bezigheid.

De studiereis kende bij de eerste tussenstop in Tours direct al een hoogtepunt: als toetje op het Franse ontbijt mochten we even een kijkje nemen in het congresgebouw Vinci, aan de Boulevard Heurteloup, van de architect Jean Nouvel. Een bijzondere vormgeving, behalve de uiterlijke vorm "very" high tech, kende het gebouw een permanente verlichting van tl's in diverse kleuren, het gebouw werd daardoor een kunstwerk wat erg geïnspireerd was op de Texaanse kunstenaar Dan Flavin.

Hup in de bus en nog meer eens enkele honderden km's. Onder het genot van een film van Jacques Tati "Jours de Fête" en een documentairefilm van het centrum Arc en Rêve, de gastheer/-vrouw van de komende twee dagen, over een villa die Rem Koolhaas in de buurt van Bordeaux heeft ontworpen voor de familie T. De villa was voor ons helaas niet toegankelijk, daarom als compensatie de video.

Rond 12.30 uur kwamen we aan in Bordeaux, mooi op tijd om even bij de hotels in te checken waarna we een rondleiding door de binnenstad van de plaats zouden krijgen door:..... Het plan was om het Palais des Sports en Marché-parking van de architecten Jean Dauriac en Pierre Lafitte te bezoeken, echter vanwege de angst om meer "vigipirate", n.a.v. de ramp in New York, waren de autoriteiten van Bordeaux extra bezorgd voor burgers, toeristen en/of gebouwen. Als alternatief werd uitleg gegeven over de historische ontwikkelingen van Bordeaux. Om ook een buitenstaander iets meer over de stad te vertellen hierna korte weergave:

Bordeaux is de hoofdstad van het departement Gironde, en is gelegen aan de Garonne, waar deze zich verbreedt tot Gironde. De stad is het handelscentrum van de beroemde Bordeaux-wijnen en heeft een belangrijke haven. Bordeaux was onder de naam Burdigala de hoofdstad van de Gallische stam der Biturges Vivisci, daarna hoofdstad van de Romeinse provincie Aquita Secunda. Later werd het de hoofdstad van het hertogdom Aquitanië. In 1152 huwde Eleonora, erfgename van Aquitanië, met Hendrik Plantagenet, hertog van Normandië en graaf van Anjou. Toen deze in 1154 koning van Engeland werd, werd het lot van Aquitanië verbonden aan dat van Engeland. Daarmee begon, behalve de verwikkeling van de stad in de eeuwen durende strijd tussen Frankrijk en Engeland, de ontplooiing van de overzeese handel. Pas in 1452 kwam Bordeaux voorgoed bij Frankrijk. Nog lang bleef de stad wat mentaliteit betreft erg onafhankelijk. Intussen was de stad in de loop van de 18e eeuw uitgegroeid tot een waar handelscentrum met vele overzeese betrekkingen. Ook het aanzien van de stad veranderde in die periode drastisch: uit die tijd dateren de ruime aanleg, de brede avenues, de Place de la Bourse en gebouwen zoals het Hotel de Ville, het Grande Théâtre en het Hotel de la Bourse.

Met deze bagage zijn we aan de wandel gegaan over de Esplanades des Quinconces, alhier heeft vroeger een belangrijke verdedigingslinie

gelegen, naar de Quai Louis XVIII, de kade langs de rivier. Met de rivier in onze rug werd medegedeeld dat het gebied rechts een wijk was waar in de 17^e eeuw de buitenlandse handelaren woonden, op dit moment zijn daar enige sociale woningprojecten die we morgen zouden gaan bekijken. Wij zijn richting Place de la Bourse gelopen, een fraai architectonisch geheel, van de architecten Jacques (vader) en Jacques-Ange (zoon) Gabriel, gebouwd tussen 1730 en 1755 Louis XV stijl. Aan het plein het Hôtel des Douanes en het Hôtel de la Bourse, eertijds het hart van het zakenleven in Bordeaux en voor het eerst werd er naar de rivier toe gebouwd. De eerste vaste oeververbinding over de Garonne dateert van omstreeks 1850, Napoleon de derde gaf hiertoe de opdracht, de noordzijde van Bordeaux kwam hiermee dichterbij de stad. Vanaf het 'balkon' zijn we de oude stad ingewandeld. Na een uitleg over de woningbouw in de 18e eeuw, het snel bezoeken van het interieur van een kerk de St. Pierre en een vrij lange wandeling via de winkelstraten zijn we in het Quartier Mériadeck terecht gekomen, alwaar in de jaren zeventig veel nieuwbouw heeft plaats gehad. Het opmerkelijkste gebouw: de Caisse d'épargne van de architecten Edmond Lay, Pierre Layre-Cassou en Pierre Dugravier: een zeer organisch gebouw. Ook in dit quartier een fraai vormgegeven woontoren met grote betonvormen. Vanaf hier mochten wij naar de nieuwbouw van de rechtbank ontworpen door de Amerikaanse architect Richard Rodgers.

Peter van Roosmalen

Het paleis van justitie in Bordeaux. Architect Richard Rogers.

Confronterende architectuur vol symboliek

Richard Rogers heeft zijn sporen verdiend. Daar is geen twijfel aan. Zijn werk blijkt keer op keer een proeve te zijn van innovatieve denkkraft. Toch is er ook de nodige kritiek te geven op zijn werk en zeker op zijn ontwerp voor het Paleis van Justitie in Bordeaux. Kritiek op verschillend niveau: op de technische uitvoering van het gebouw, op de alledaagse uitwerking van de beoogde symbolische waarden in het ontwerp maar ook – zo blijkt later – op de wijze waarop Rogers de opdracht heeft verworven.

Het lijkt op een onmogelijk samengaan: high tech architectuur en sociale bewogenheid. Toch heeft Richard Rogers een aanvaardbaar compromis gerealiseerd in zijn ontwerp voor het in 1997 opgeleverde Paleis van justitie in Bordeaux. In de grote mate van transparantie die het gebouw karakteriseert heeft hij de verlangde openheid van het justitiële apparaat dwingend opgelegd. Het grote glazen gebouw laat aan verdachten en hun advocaten geen ruimte om ongezien hun overlegjes te kunnen voeren. Overal zijn de in wapperende toga gestoken advocaten te signaleren en het is meteen duidelijk welke bevolkingsgroep het merendeel vormt van de in Bordeaux terecht staande verdachten. In contrast met deze overdaad aan transparantie zijn de rechtszalen in het gebouw volledig gesloten. De zeven uivormige zalen vormen met hun diagonaal aangebrachte betimmering in western red cedar delen zeven hermetisch gesloten elementen in het glaspaleis. Van de zeven op rij staande zalen is er één die buiten de glasgevel is gesitueerd waarmee op symbolische wijze het hier gehouden kinderrecht vooralsnog buiten het ingekapselde rechtssysteem wordt gehouden ('je bent gewaarschuwd jongeman!').

How tech is high tech?

Nog vóór het gebouw wordt betreden valt in de glasheldere architectuur direct een merkwaardige afwijking in het materiaalgebruik op. Achter de gevel zijn al de glazen, verticaal geplaatste stabilisatoren met dikke kunststof doeken ingepakt. Het is niet een later aangebrachte knullige zonwering zoals sommigen denken. De heer (???), die een enthousiaste rondleiding geeft, verklaart de ontnuchterende noodzaak van deze voorziening: "Het gebouw blijkt een grote mate van 'werking' te hebben waardoor de gevel op grote spanning komt te staan met als gevolg dat in de afgelopen jaren diverse stabilisatoren het hebben begeven. Met een enorme explosie spatten ze dan uit elkaar waardoor de grote hal in een levensgevaarlijke ruimte verandert." Ter bescherming zijn de stabilisatoren nu ingepakt. Een vervangingsoperatie is inmiddels in uitvoering: het glas wordt vervangen door staal. Het is natuurlijk de vraag of deze constructiefout aan Rogers mag worden toegeschreven. Het is immers de constructeur die voor de effecten van uitzetting en krimp van het gebouw had moeten waarschuwen. Maar ach, ieder gebouw heeft zo zijn kinderziektes en ook een high tech architect als Rogers ontkomt daar niet aan.

Gedeelde symboliek

Van ingrijpender aard is de aanpassing in de mate van transparantie in het gebouw. Rogers is in zijn symbolische vertaling van de beoogde openheid van het Franse rechtssysteem soms te ver gegaan. In het kantoordeel van het gebouw was in het ontwerp de bovenste verdieping geheel in glas uitgevoerd. Het bleek een onmogelijke werksituatie op te leveren die tot groot verzet bij het personeel leidde. De open verdieping is inmiddels opgedeeld in gesloten kantoorkamers. Gevolg is dat er een benauwde sfeer is ontstaan met kleine werkplekken en een krap bemeten

bibliotheek. Ook op meer plekken is in het gebouw een irritatie opwekkend ruimtegebrek te constateren. De overmaat aan kubieke meters vrije ruimte in de centrale hal staat in groot contrast met de smalle galerijen die toegang geven tot de veelvuldig gebruikte – uiteraard geheel in glas uitgevoerde – liften. Het is dringen, niet alleen tijdens het bezoek van de grote groep bezoekers maar ook tijdens het dagelijks gebruik. Ook de toegangen naar de rechtszalen zijn niet ruim bemeten. Eenmaal in de zaal aangekomen bemerkt de bezoeker dat hij zich in een totaal andere wereld bevindt. De enorme hoogte – die zou een gevolg zijn van het zoeken naar een systeem voor de natuurlijke ventilatie - dwingt respect af bij de bezoeker die zich plotseling heel erg klein gaat voelen. Was dat misschien toch ook een symbolische bedoeling van het spectaculaire ontwerp van de zalen? De uivorm van de zalen heeft een groot akoestisch effect zo demonstreert de in zijn handenklappende rondleider. De gebogen wanden zijn geheel bekleed met esdoornpanelen waarvan een groot deel in geperforeerde uitvoering. Er lijken zeven rechtszalen in het paleis te zijn te zien aan de zeven uivormige elementen. Zeven moet het aantal zintuigen verbeelden. Een symboliek die niet veel verder komt dan dat want het aantal zalen is meer dan zeven. Sommige elementen zijn opgesplitst. De gehalveerde uien worden echter als compleet gesuggereerd door de rechte doorsnijding geheel met spiegels te bekleden.

Het consequent hanteren en doorvoeren van symboliek in een ontwerp blijkt dus niet eenvoudig. Praktische haalbaarheid is niet altijd mogelijk. De magistratuur in Bordeaux moet op veel punten nog aan het gebouw wennen. Maar, zo zegt onze rondleider, het komt allemaal wel goed. Het gebouw is pas drie jaar in bedrijf en in het vorige gebouw heeft het wel vijftien jaar geduurd voordat iedereen tevreden was....

De macht van de naam

Het paleis van Justitie neemt door zijn gebouwoontwerp een bijzondere plek in. Het is confronterend. Niet alleen als symbool in een zich vernieuwend Franse rechtssysteem maar ook als architectonisch element in een stedenbouwkundige omgeving. Op geen enkele wijze zoekt het gebouw aansluiting bij de zachtgele zandstenen omgeving. Arrogant en hard staat het te pronken met zijn uitbundige vormen van staal en glas, temidden van romantische architectuur. Moet ook hier misschien een ongewilde symboliek worden verklaard? Of is hier alleen Rogers aan het woord? Daar lijkt het wel op gezien de opmerkingen van (???), directeur Arc en rêve (centre d'architecture in Bordeaux). Zij ligt toe hoe de opdracht na een competitie bij Rogers terecht kwam. Het winnende (???) ontwerp van een lokale architect (???), dat zich kenmerkte door een grote mate van inpassing in de omringende stedenbouwkundige context, werd door het stadsbestuur terzijde gelegd ten gunste van de grote naam en faam van Richard Rogers. Het meedingende ontwerp van Jean Nouvel haalde het ook niet, maar hij mocht ter compensatie elders in Bordeaux een opdracht uitvoeren. Zo gaat dat in Frankrijk.

Wie uiteindelijk de opdracht krijgt wordt niet alleen bepaald door kwaliteit. De macht van een internationaal oeuvre blijkt keer op keer een politiek breekijzer te zijn en dat geeft nu eenmaal rechten op een (tot op zekere hoogte) ongenueanceerd je eigen gang gaan. Dat neemt niet weg dat het ontwerp van Rogers de moeite waard blijft. Het is niet alleen in meerdere opzichten confronterend. Het is vernieuwend, inspirerend en in ieder geval spraakmakend. En dat komt de architectuurdiscussie alleen maar ten goede.

Tom de Vries

Verslag bezoek Arc en Rêve Bordeaux
Donderdag 20 september 18.00 uur - 20.00 uur

We worden ontvangen door Francine Fort, directeur Arc en Rêve Bordeaux. Zij geeft een toelichting op de positie van Arc en Rêve binnen in het lokale architectuurklimaat van Bordeaux, de activiteiten van Arc en Rêve en de wijze van organisatie.

Arc en Rêve is opgericht in 1982 door twee architecten en twee medewerkers met een pedagogische / cultureel sociale achtergrond. De burgemeester speelde een belangrijke rol bij de oprichting van Arc en Rêve. Hij was de stimulator. De organisatie is inmiddels lokaal, nationaal en internationaal bekend van haar manifestaties en exposities. Op de vraag hoe de huidige relatie tussen Arc en Rêve en de burgemeester is, vertelt Francine dat deze de organisatie wel ondersteunt maar bijvoorbeeld niet direct betreft bij prijsvragen en dergelijke.

Francine licht toe hoe het programma een uitvloeisel vormt van de samenwerking tussen de architecten en de andere medewerkers. De organisatie wil graag de verschillende facetten van architectuur belichten: architectuur als onderdeel van de kwaliteit van het leven. Om deze doelstelling te vervullen is een breder aanbod nodig dan alleen tentoonstellingen. Ze onderscheidt dan ook de volgende activiteiten:

1. Travail pédagogique: hieronder valt het pedagogische / educatieve werk voor verschillende doelgroepen, van volwassenen tot kinderen en van onderwijzers tot politici. Het programma voor jongeren valt volgens haar onder 'sensabilisation de culture d'architecture'. Ze wil kinderen gevoelig maken voor de omgeving, uitleggen hoe deze in elkaar zit en toelichten dat er bepaalde beslissingen aan ten grondslag liggen. Het duurt natuurlijk lang voordat een effect meetbaar is van dit programma, voor zover dat al ooit direct meetbaar zal zijn.

Het zijn soms ook gewone burgers die een advies vragen aan Arc en Rêve (bijvoorbeeld welke architect voor een bepaalde opdracht te kiezen). Ze begrijpt dat dit gevoelig ligt, noemt nooit één naam maar altijd een groep en geeft toelichting op de werkwijze van de architect. Ze zijn erg open en laten altijd verschillende stijlen zien.

2. Exposities: besteden aandacht aan lokale, nationale of buitenlandse architecten zodat het grote publiek hiermee kennis kan maken. Op de vraag hoe Arc en Rêve een tentoonstelling samenstelt, vertelt Francine dat hiervoor verschillende uitgangspunten bestaan: één gebouw, een oeuvre van de architect, de gebruikers, etc. Ze benadrukt hierbij dat architectuur een bepaald proces (ontwerpfase, realisatie en gebruik) doorloopt en vindt het van belang dat bezoekers inzicht krijgen in dit proces.

Het publiek van Arc en Rêve bestond in de beginjaren vooral uit studenten en architecten, later kwamen hier de bestuurders bij en 10 jaar na de oprichting bereikte Arc en Rêve een breed publiek. Het educatieprogramma voor jongeren speelde hierbij een grote rol want de kinderen kwamen met hun ouders (terug) naar de tentoonstellingen.

3. Het derde kernpunt van de activiteiten omschrijft Francine als experiment en laboratorium. Het gaat om activiteiten die provoceren, initiëren, confronteren en het creatief proces beïnvloeden. Een voorbeeld is de prijsvraag die Arc en Rêve in 1989 uitschreef voor de rivierkade in Bordeaux. Het was een ideeënwedstrijd voor de oevers van de Garonne voor Franse en buitenlandse architecten (in totaal zeven). De bedoeling was niet om een winnaar aan te wijzen maar bezoekers de mogelijkheden van het gebruik van de oevers te tonen. De prijsvraag gaf een beeld van hoe moderne architectuur zich verhoudt tot een historische

stad als Bordeaux en het toonde de verschillen in werkwijze van de architecten. De wedstrijd is gebruikt om tot een programma van eisen te komen. Een meer recent voorbeeld is de manifestatie 'maison individuelle pas chère': verschillende architecten werden gevraagd een goedkoop woonhuis te bouwen en inmiddels zijn er drie gerealiseerd.

Hierna volgt een presentatie Philippe Jacques (een van de oprichters Arc en Rêve). Hij geeft een beeld van enkele tentoonstellingen/manifestaties georganiseerd door Arc en Rêve: tentoonstellingen over onder andere de architecten Jean Nouvel, Alvar Aalto, Norman Foster en Steven Holl, de manifestaties Mutations en Critiques (10 critici aan het woord) en tot slot volgt een uitgebreide presentatie van 'l'atelier pédagogique'. Dit laatste is bij ons beter bekend als 'omgevingseducatie' en het houdt verschillende activiteiten in voor jongeren met als thema's stad, architectuur en ontwerp. Arc en Rêve biedt een programma voor verschillende leeftijden: van kleuters tot studenten.

Philippe ziet architectuur niet als 'onderwijs' maar het hoort voor hem bij het culturele leven. Hij wil jongeren 'het plezier in architectuur' meegeven en wil duidelijk de boodschap overbrengen dat architectuur hoort bij het dagelijks leven. Hij laat de jongeren kennismaken met allerlei bouwstijlen. Centraal in het programma staan de 'jeux de construction'. Tijdens deze 'spelen' bouwen de leerlingen zelf een constructie en ze verkennen (en worden bewust) van ruimtelijkheid en bepaalde constructies. Om zoveel mogelijk jongeren te bereiken organiseert Arc en Rêve de activiteiten in de woonwijken zelf (met name ook in de armere delen van de stad).

Het bezoek aan Arc en Rêve toont ons hoe de organisatie middels haar programmering verschillende facetten van architectuur probeert te belichten. De sprekers hebben een duidelijke boodschap: architectuur speelt een grote rol in het dagelijks leven. Door uiteenlopende programmering en speciale activiteiten voor verschillende doelgroepen wil Arc en Rêve zo veel mogelijk groepen in de samenleving bereiken. Natuurlijk werd ook meteen duidelijk dat Arc en Rêve in een ander bestuurlijk klimaat opereert dan de OLA's. Zo blijkt in Frankrijk de mening van de burgemeester van grote betekenis te zijn! Toch lijkt me het bezoek gezien de gedrevenheid van de sprekers en de grote variëteit in activiteiten een inspirerend voorbeeld voor de Nederlandse Architectuurcentra.

Liseth van den Dungen
Dudok Centrum Hilversum

Maison des Arts van Massimiliano Fuksas en project Le Corbusier in Pessac

De eerste dag van onze "tour" zit erop. We zijn goed te spreken over ons nachtverblijf in Bordeaux, hebben goed geslapen in een echt bed et le petit dejeuner etait vraiment bon.

Op weg naar de campus van de Universiteit van Bordeaux (Michel de Montagne) worden wij geattendeerd op de twee enorme zuilen die het voormalig havengebied van de stad markeren; de linker zuil draagt het beeld van Neptunes, de rechter die van Hercules, zo houden de god van de zee en de god van de handel en de dieven, dus een oogje in het zeil over de wijnstad.

De (rode) brandweerkazerne, net buiten de stad, is het eerste moderne gebouw (1960) als reflectie op een overwegend 18^e eeuwse facade van de stad, een gebouw dat kwa bouwstijl refereert aan opvattingen van Le Corbusier en Walter Gropius. Als wij goed, maar dan ook heel goed in de verte turen, de bus toert pittig verder, zien wij het beroemde "Huis van Rem Koolhaas" en de Waterzuiveringsinstallatie. Saillant is de lantaarnpaal-configuratie die, naar mate je over de weg snelt, de vorm aanneemt van een vogel in zijn vlucht. Je moet er maar op komen. Het ontwerp is eveneens van de architecten van het laatstgenoemd project.

Aan de oevers van de Garonne ontstonden in de 18^e eeuw buitenplaatsen, kasteeltjes en fraaie zomerverblijven voor de gegoede klasse die in dit jaargetijde de stad ontvluchtten om verkoeling in lommerrijke omgeving te zoeken. Even dwalen mijn gedachten af naar Amstel en Vecht als metafoor. Niet lang, want daarna draait onze bus het campusterrein al op, gebouwd in de zestiger jaren naar Amerikaans model. Toen was het "en-mode" om de universiteitsgebouwen en dito studentenhuisvesting buiten de stad te vestigen, nu is de tendens weer gericht om de binnenstad ermee te faciliteren

We komen aan Fuksas' "schepping" uit 1994/95. Een groen geoxideerd gebouw, opvallend door zijn krachtig lijnenspel. Voor sommigen onder ons niet meer dan een "doos", gelukkig geen "muts", dacht ik. Het gebouw maakt op mij indruk, ondanks een klein spoortje van grafitti en een blijvende lijmstrook, een "creatief werkje" van student die trachtte Fuksas een handje te helpen met de versiering van de gevel. Het gebouw ziet er redelijk uit. Enkele (oorspronkelijk) scharnierende luiken hebben het begeven - door de roestvorming - en zijn ze naar beneden gevallen en voorgoed (?) verdwenen.

Fuksas kreeg de opdracht voor dit "creativiteitscentrum" ten behoeve van de studenten van o.a. de faculteiten der letteren, rechten en medicijnen, als "compensatie" voor de opdracht voor het Paleis van Justitie (Rogers) in de binnenstad, waarbij hij misgreep. Wat, Maffia

Voor de meester blijkt de functionaliteit niet zo'n belangrijke rol te hebben gespeeld, of het programma van eisen was niet duidelijk genoeg, constateren wij. Zo valt bijvoorbeeld op, dat de zaal voor de beeldende kunsten geen beste daglicht toetreding heeft. Voor Fuksas niet interessant omdat vorm en idee moeten prevaleren. "Doet een architect dat niet (aldus de laureaat) dan zal hij zelden een architectuurwedstrijd winnen", dit in tegenstelling tot Le Corbusier die destijds wel meer van een programma van eisen uitging.

De zaal voor de podiumkunsten, is een vlakke vloer theater, een zwarte doos voor meervoudig gebruik: toneel, film en zaal voor lezingen/debatten enz. En-passant doen wij de beeldhouw- zaal aan –

wel met hoge vensters waar het licht naar binnenkomt. Dan de muziekruinten en tenslotte belanden wij via een liftje op het dak, tevens de bovenste etage, waar in een houten kist de studenten-omroep voor de hele (studenten)gemeenschap radioprogramma's uitzendt.

We vertrekken met gevoel, van pre's en contra's. En dat is weer naar mijn gevoel, de juiste stemming, om echt genoten te hebben van architectuur. Voor dat wij richting Cite Fruges gaan, bekijken wij nog de archeologische faculteit; een opmerkelijk gebouwtje dat aan de buitenkant verraaft wat er binnen te beleven valt. In de bibliotheek heerst serene stilte door vorm en introvert kleurgebruik. Onderweg Norman Foster's EDF gebouw en de bouwkunde faculteit, een blok in de vorm van een pyramide.

Wij arriveren tegen twaalven in Bordeaux' tuinstad Pessac, ongeveer 7 kilometer ten zuiden daarvan en ca. 60 kilometer richting Arcachon. Een nederzetting waar het "jonge monument" van Le Corbusier duidelijk door weersinvloeden en overig achterstallig onderhoud heeft moeten inboeten. Het dorp ligt er wat verlaten, of is "het seizoen" voorbij ?

In de Rue Henry Fruges, vernoemd naar de inmiddels geroemde opdrachtgever en geestverwant van Le Corbusier, zien wij de "witte villa's" die oorspronkelijk bedoeld waren als huizen voor de werkers van Fruges, suiker-industrieel, idealist en ook nog eens baas van een timmerwerkplaats. Opvallend is de situering en Corbusier's keuze voor de tuinen. De woningen zijn, in zig-zag vorm, geschakeld. Wij bezoeken "de model-woning", tevens info centrum. De woningen staan thans onder patronaat van, laten we zeggen, een soort Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Fondation Le Corbusier. Ze zijn zelfs te koop voor ca. f 300.000 exclusief restauratiekosten uiteraard – daar komt op zijn minst nog zo'n bedragje bij.

Le Corbusier koos voor individuele woonblokken, vooral geen rijtjeshuizen, temidden van groen. De tuin als pendent voor het stadshuis diende als trekker. Het oorspronkelijke plan voorzag in ca. 100 woningen. Deze zijn uiteindelijk nooit gebouwd want de hele onderneming draaide uit op een fiasco. De raffinaderij en timmerfabriek moesten worden gesloten als gevolg van het faillissement van Henry Fruges. De man vluchtte gedesilluseerd na het debacle naar Noord-Afrika waar hij uit arrenmoede in de groententeelt ging. De woningen evenwel stonden. Ze zijn een gevarieerde "mix" van wooneenheden als kleine wolkenkrabbers in het groen. Het jeugdwerk van de grote bouwmeester (1924/25) was destijds een toonbeeld van gebruik van de meest geavanceerde bouwmaterialen, o.a. beton, staal en glas. Dat wekte vooral op weerstand bij de bouwers uit de streek die dit materiaal- gebruik niet kenden. Vernieuwend was ook, in de sfeer van de sociale woningbouw, het spaarsysteem waarmee men eigenaar kon worden van de woning. Na een verblijf in Marokko koos Le Corbusier voor andere kleuren dan het dan toe, toepasselijke wit: blauw als referte aan de lucht, rood voor de aarde en groen als onderton. Le Corbusier ontwierp vooral voor de mensen. Zijn bouwwijze was voor Noord-Europa niet ongebruikelijk, echter wel voor dit deel van het continent.

Het interieur doet sober maar vooral praktisch en functioneel aan. De natte cellen vormen een gescheiden twee-eenheid en warmte toevoer van keuken naar woonkamer is ook zo'n "doordenkertje". Wonen is vooral gesitueerd op het eerste niveau en de benedenruimten zijn voor utilitair gebruik, de auto bijvoorbeeld ! Wij doen een ronde in het buurtje en constateren nog wat leegstand Gek toch, eigenlijk als je bedenkt dat je kunt wonen in "het laboratorium voor de gesteldheid van kleuren en beton" Daar kan men zich toch geen buil aan vallen ?

James E. Purvis

Vrijdagmiddag 21-09-2001

Hotel/restaurant Saint-James te Bouliac

Adres: 3 place Camille-Hostein, Bouliac

Architect: Jean Nouvel

Opdrachtgever: Jean-Marie Arnat

Programma: vier sterren hotel, 18 kamers met bar en restaurant (1900 m²)

Oplevering: 1989

Het zeventiende-eeuwse hotel-restaurant ligt idyllisch nabij de kerk van het plaatsje Bouliac met vrij zicht over het dal van de rivier Garonne en Bordeaux. Van de internationaal vermaarde chef-kok Jean-Marie Arnat kreeg Nouvel in 1988 de opdracht het restaurant te vergroten en een aanpandig hotel te ontwerpen. Het hotel van maar achttien kamers is toegankelijk via een achtergalerij en bestaat uit vier verdiepingen hoge gebouwtjes met zadeldak. Het ontwerp met zijn organisatie en materiaalgebruik komt volgens Nouvel direct voort uit een poging alle zintuigen te prikkelen. De gevels van de gebouwtjes zijn van metalen frames en geroeste staalroosters, een herinterpretatie van de traditionele tabaksdroogruimten zoals vroeger in de omgeving te vinden. Het minimalistische interieur, zwart-wit met ruwe vloeren van grindbeton, is voor een viersterren hotel karig en ruw afgewerkt. Op dit moment loopt de klandizie slecht, het hotel is al in bezit van de bank. De grote cijfers die de kamernummers aangaven, zijn inmiddels vervangen door kleinere. Hoewel we de kamers niet bezocht hebben moeten deze een groot contrast met de gang zijn. Zo zijn ze strak wit afgewerkt en zijn de bedden opgehoogd om vrij zicht over de Garonne te hebben. Het concept van zintuigprikkeling is ook toegepast bij de tuinen, ingericht door Yves Brunier. Zo staan aan de Garonnekant wijnstokken en aromatische planten in een Toscaanse renaissancetuin. Voor het restaurant is een pompoentuin op gravel aangelegd op basis van de kleuren van de grond en architectuur in de omgeving.

Hangar 14, Cartronne, Bordeaux

Architecten: Jean-Philippe Lanoire, Sophie Courrain, SARL Flint, en technisch ingenieurs bureaux ECCTA.

Opdrachtgever: Gemeente Bordeaux, (burgemeesters provieleringsproject)

Programma: expositie-, congres- en receptiehal, kantoor en opslag

Oplevering: 1999

Hoewel geen pilot geldt 'Hangar 14' als eerste project van de gemeente Bordeaux in een poging de kades van de Garonne op te waarderen. Het voormalig pakhuis is gebouwd in 1934 als onderdeel van de haven die nu 30 kilometer zeewaarts is gelegen. Het gebouw doet dienst als verhuurbare 'kunstrai' voor tijdelijke tentoonstellingen en beurzen. Het twee verdiepingen tellende gebouw is leeggehaald, geschilderd en voorzien van opvallende entree. Naast kantoor- en opslagruimte op de begane grond is de volledig vrije eerste verdieping ook door private partijen te huren voor trouwerijen en recepties.

Het opwaarderen van de kades van de Garonne kan vergeleken worden met de Kop van Zuid in Rotterdam. Gegroeid rond de Garonne en zijn redelijke verbinding met de zee dankt Bordeaux haar rijkdom aan de havenactiviteiten. Tot aan het interbellum was de haven direct in het centrum van de stad gevestigd. 'Hangar 14' fungeerde tot 1945 als vertrekpunt naar de 'Gare Maritime' in New York. In de jaren vijftig en zestig jaren verplaatste een groot deel van de haven (geïnitieerd door de nazi's en hun U-boot haven) zich richting het westen. De jaren zeventig

en tachtig worden getypeerd door ad-hoc oplossingen. Nu naast de zuidkade ook de noordkade met zijn middelgrote bedrijvigheid en (silo)opslag het aflegt tegen de schaalvergroting, is men gestart met een integraal plan. In 1989 zijn internationale architecten als Rem Koolhaas en Jean Nouvel uitgenodigd om concepten te bedenken voor een betere verbinding van noord en zuid en een mogelijk hergebruik van de noordkade. Veel resultaat hebben deze sessies en andere gemeentepannen nog niet gehad aangezien tot 2004 alleen een herbestrating van de zuidkade op de agenda staat.

In de achterliggende wijk Chartron bezochten we drie woningbouwprojecten. De wijk dankt zijn stratengrid en naam aan het voormalig klooster op deze locatie. Aan de zijde van de Garonne schermt een gesloten gevel de erachter gelegen gesloten bouwblokken af voor het publiek. De kleine haakse straten die dit gebied ontsluiten worden begrensd door dichte zware gevels van kleine arbeidershuisjes, met toegangen tot de op het binnenterrein gelegen pakhuisen. De wijk is sterk verdeeld in uiteenlopende bevolkingsgroepen.

Migrantenhostel Poyenne
16-20 Rue Poyenne, Bordeaux
Architecten: F. Marzelle, I. Manescau, E. Steeg
Opdrachtgever: Sonacotra (sociale en migranten huisvesting)
Programma: 21 woningen (102 kamers) met eigen badkamers, 21 parkeerplaatsen en gemeenschappelijke ruimten (2800 m² bruto)
Oplevering: 1992

Oorspronkelijk een project voor 65 woningen met winkels voor European 1 in Rotterdam. In 1989 kregen de drie architecten een opdracht van Sonacotra voor het ontwerp van een Immigrantenhostel. Sonacotra is een beursgenoteerd bedrijf met de staat als grootaandeelhouder. Over heel Frankrijk bezit Sonacotra 53 departementen met meer dan 360 woningbouwcomplexen. Naast voorzieningen voor immigranten bezit en beheert het bedrijf onder meer de helft van de sociale arbeidershostels en is daarmee een sterke partner voor lokale overheden voor sociale huisvesting. De grootte van het project stuitte eerst op veel weerstand in de wijk. Niet alleen vanwege het aantal immigranten maar ook uit angst voor de wijziging van het typische Chartronse straatbeeld. Dankzij een extra hoeveelheid geld en een efficiënt plattegrond / programma betekende het project een opwaardering van de wijk dat navolging kreeg. De 21 units bezitten allen een eigen badkamer, balkon en koelkast maar delen met vijf personen een keuken. Het complex ligt achter een poort en dankzij het gebruik van houten panelen met horizontale lamellen in de gevel is het gesloten karakter van de wijk behouden.

Verderop liggen de projecten Rue Lombard en Rue Maurice

Woningbouwcomplex Lombard
12-24 Rue Lombard, Bordeaux
Architect: Bernard Buhler
Opdrachtgever: Domofrance
Programma: 24 woningen (8x2k, 8x3k, 8 maisonnette en 2 drierdieping)
Oplevering: 1998

Om de woningen van voldoende lichtinval te voorzien en het straatbeeld intact te laten zijn de gevels van de appartementen teruggedigd. Nu krijgen de woningen hun licht van boven en via staalroosters voor de gevel. Het in het gevelvlak leggen van dit rooster en zijn robuuste uiterlijk laat de straat zijn 'industriële' arbeiderskarakter behouden. Toegang tot de woningen heeft men via galerijen vanaf de binnenplaats.

Woningbouwcomplex Maurice
7-25, 14-22 Rue Maurice, Bordeaux
Architect: Bernard Buhler
Opdrachtgever: 7-25: J. en E. Alphan (1ste), 14-22: Domofrance (2de)
Programma: 1ste 10 woningen met privé entree, 2de 6 woningen
Oplevering: 1ste 1988, 2de 1990

Deze projecten van de architect Bernard Buhler zijn hoewel minder trendy aannemelijk beter geslaagd. Zo zijn hier ook de historische gevels gespaard maar is de tussenliggende ruimte tot de eigenlijke voorgevel ingevuld met kleine balkons. Bijzonder aan de woningen is ook hun gelaagdheid. In rue Lombard liggen de appartementen op elkaar waardoor de onderste woningen te donker zijn. In rue Maurice zijn de grotere woningen op de zon gericht; de begane grond functioneert als berging, de eerste verdieping als slaapkamer en de woonkamer ligt onder het dak. Al met al mooie maar kleinschalige oplossingen voor deze karakteristieke arme wijk.

De laatste projecten die in Bourdeaux werden bezocht, zijn twee voorbeelden van hergebruik van havengebouwen. 'Hangar 2' en de voormalige marine basis zijn beide gelegen aan zijbasins van de Garonne. Door middel van sluizen werd de getijdenwerking van de rivier gereguleerd. Voor de marine basis dienden drie extra sluizen als verdediging tegen torpedoaanvallen.

Hangar 2
Bassins à flot, Bordeaux
Architect: Olivier Brochet e.a.
Opdrachtgever: Havenbedrijf Bordeaux
Programma: verzamelgebouw voor multimedia/'creatieve' bedrijven (10.000 m² bruto)
Oplevering: 2000

'Hangar 2' is weinig meer dan een mooi pakhuis van betonskeletbouw dat is gestript en geschilderd. Het is gelukt om een verscheidenheid aan bedrijven te huisvesten (cascohuur), maar de vraag is of ook de publieksgerichte ruimten hier blijven, het café was in ieder geval uitgestorven.

Base sous-marine
Boulevard Alfred-daney, Bordeaux

De U-bootbunker (UBB) is gebouwd tussen 1941 tot 1943 en maakt deel uit van de bijna dertig scheepsbunkers die vanaf 1940 in opdracht van de nazi's werden gebouwd. Hiervan stonden er ook drie in Nederland (twee in IJmuiden en een in Rotterdam). De bunkers werden grotendeels gebruikt voor de onderzeeboten van de Kriegsmarine. Bepalend voor het ontwerp was het feit dat ze binnen de straal van de Engelse bommenwerpers lagen. De bunkers, bijna allen naar gelijk ontwerp, waren een groot succes. Deze bunker in Bordeaux van 300x160x28 m kan tot de groten worden gerekend. Gelegen aan een afsluitbaar bassin op ongeveer 60 kilometer van de kust (en daarmee te ver voor de geallieerde slagschepen) functioneerde de bunker als fort. Toen in 1944 Frankrijk bijna was heroverd, duurde het nog een maand voordat in Bordeaux de bunker viel. Onder een gelaagd dak van 7,3 meter beton konden 19 onderzeeboten gelijktijdig gerepareerd en bevoorrad worden. Gemaakt van zo'n 550.000 kuub beton kan je niets anders doen dan het bouwwerk tot monument verklaren. Sinds 1993 poogt men de basis voor hergebruik geschikt te maken. Op dit moment zijn de docks en platforms in gebruik als maritiem museum en ruimte voor tijdelijke exposities. De

naast gelegen brandstof-, munitie- en manschapbunker wordt begin
volgend jaar door de gemeente tot evenementen-gebouw 'uitgegraven'.

Paul Dijkstra
ArchiCenter Rotterdam / Marketing

(Noot: het bezoek aan het Archilab is volgens mij genoteerd door Paul van Makeblijde).

Bezoek FRAC Centre, Orléans met toelichting door Beatrice Simonet
Zaterdag 22 september 16.00 – 18.00 uur

FRAC Centre en Archilab vormen duidelijk twee zijden van een medaille. FRAC Centre is de tentoonstellingskant, een selectieve collectie van het werk(proces) van architecten vanaf de jaren 50; Archilab is zoals het woord zegt een (internationaal) georiënteerd laboratorium.

Het FRAC Centre is in een gebouw gevestigd dat voorheen de functie van brandweerpost of garage moet hebben gehad. Het pand bestaat uit een ruime hoge tentoonstellings- en ontvangstruimte. Verder een kantoor op de entresol en een te krap bemeten depot.

De inrichting oogt functioneel en professioneel. RAC wil geen museum worden. Tijdelijke exposities en de reizende collectie is het uitgangspunt. Maar men is wel toe aan de opzet van een permanente tentoonstelling (500 vierkante meter)

We bekijken eerst de tentoonstelling van Tom Kovac, een serie 3D computeranimaties. Het is een goed voorbeeld wat het FRAC aan het publiek wil tonen. Het is vooral een gedroomde werkelijkheid, de vrije creatie, een collectie utopische beelden, concepten en processen. Hierdoor heeft de collectie een overlap met de beeldende kunst in zoverre dat beiden voorstellen doen hoe we (esthetisch) met vorm en ruimte om kunnen gaan. Natuurlijk blijft het niet bij dit heel globale uitgangspunt. De collectie bevat behalve een reeks vormstudies ook concrete gevisualiseerde voorstellen voor een plein, een stadsdeel, een stadion of een 'luchtstation'. De collectie bestaat uit maquettes en tekeningen van ongeveer 60 Europese, Amerikaanse en een enkele Japanse architect én van kunstenaars als Marin Kasimir. FRAC benadrukt geen collectie van objecten te verzamelen maar een collectie van processen.

FRAC heeft niet de rol om een panorama van de (gebouwde) architectuur te tonen of een thematisch overzicht. De focus op research staat tegenover de historische, op het patrimonium gerichte activiteiten en collectie van IFA (l'Institut Français d'Architecture) en Centre George Pompidou in Parijs. De mening vanuit Parijs over de FRAC collectie is niet lovend. De collectie is te artistiek, niet architecturaal genoeg.

In twee groepen bezoeken we het depot. De collectie is voor een belangrijk deel in houten kratten hoog opgestapeld. Alleen omdat er altijd exposities elders past alles nog net in het depot. We zien enkele originele maquettes, tekeningen, schetsjes. Een kwalitatief hoogstaande verzameling.

FRAC richt zich op de beroepsgroep (architecten, kunstenaars) en de in architectuur en kunst geïnteresseerden. In de vorm van debatten en kritieken worden ook de 'beslissers' (de politiek) betrokken. Door de reizende tentoonstellingen wordt de collectie internationaal getoond. FRAC wil ook het grote publiek interesseren. Of dit wordt bereikt wordt uit het bezoek niet duidelijk. Het abstractieniveau van de gespecialiseerde collectie maakt dit niet waarschijnlijk.

FRAC wil graag internationale uitwisseling en contacten.

Mediatheek van Orleans

De burgemeester wilde voor de relatief kleine stad Orleans een mediatheek. Het gebouw waarin de mediatheek huist is het resultaat van een ontwerpwedstrijd en is ontworpen door de architecten Pierre du Besset en Dominique Lyon. Zij hebben het in 1991 bedacht en het ontwerp is begin 1994 uitgevoerd.

De mediatheek ligt op een breuk van het tracé van oude transportassen in Orleans. Het is gevestigd in het centrum van de stad in een wijk uit de 60er en 70er jaren. De politiek was het aanvankelijk niet eens met deze locatie, maar na een aantal alternatieven naast elkaar te hebben gezet bleek de huidige locatie de beste te zijn. Uiteindelijk is de mediatheek een relatief klein gebouw en ligt op een breuk van de boulevard. Door de ligging op deze breuk zorgt het gebouw voor de continuïteit in de lijnen van de boulevards en geeft het aan een van die boulevards een eindperspectief.

Het gebouw bezit een grote opvallende facade die gericht is naar de stad. Het gebouw moet overtuigen door zijn expressief karakter en dynamiek die ligt in zijn voortdurend veranderende vorm. De facade van het gebouw is voorzien van glas en aluminium. Voorts heeft het een aantal uitstulpingen. Dit alles geeft het gebouw een eigen plaats en karakter ondanks de opvallende aanwezigheid van een woontoren, een kerk tegenover en de Route Nationale 20.

Een mediatheek is een plaats waar de mens zelf de middelen vindt om zijn kennis te vergroten. Het gebouw wil een weerspiegeling zijn van dit proces. Een proces dat slechts plaats kan vinden als de gebruiker nieuwsgierig is. Bij kennisverwerving gaat de gebruiker in de mediatheek stapsgewijs door een aantal met elkaar samenhangende kennisvelden heen. De inrichting van het gebouw correspondeert met dit intellectuele proces. Voor ieder kennisdomein is er een aparte ruimte.

Zo is er een aparte leeszaal, tijdschriftenzaal, verhalenruimte en muziekafdeling, die zich tot elkaar verhouden als stukken van een jig saw puzzel. Elke ruimte onderscheidt zich door zijn sobere en symmetrische inrichting.

De architect wil laten zien, dat elke ruimte een eigen geheel vormt en tegelijkertijd met de naburige ruimtes een samenhangend onderdeel vormt van een groter geheel.

De architecten willen ook tot uitdrukking brengen, dat de ruimtes bedoeld zijn om de medemens te ontmoeten en om de eigen gedachten te kunnen bepalen. Om dat laatste te bereiken moet er iets zijn, waar de mens zichzelf in kan verliezen. Dat is gevonden in het uitzicht van de binnenruimten op de weg buiten het gebouw. Binnen is het volkomen stil, buiten maken de auto's op de weg de indruk van vissen in een aquarium.

FRAC centre in Orléans

Zaterdag 22 september 2001
16.00 uur

Marie-Ange Brayer, directeur van het FRAC centre en curator van Archilab, leidde het OLA rond in het frAC centre. Het FRAC centre (Centre Region's Fonds Regional d'Art Contemporain) richt zich op de relatie tussen kunst en moderne architectuur en met nadruk op innovatieve onderzoeksprojecten.

De collectie bestaat uit experimenteel werk van 1950 tot heden en omvat beelddend werk maar daarnaast ook onderzoeksverslagen en publicaties over architecten wiens werk deel uit maakt van de FRAC collectie. De historische dimensie gaat hierbij hand in hand met de promotie van jonge vooruitziende architecten. De vaste collectie van het FRAC centre is niet continu in Orléans te bezichtigen. Om de collectie te tonen organiseert het FRAC reizende exposities door Frankrijk en leent het stukken uit aan instellingen over de hele wereld. Ook organiseert het FRAC wisselende exposities. Tijdens ons bezoek konden we een expositie over het werk van de Australische architect Tom Kovac bezichtigen.

Naast het organiseren van wisselende exposities organiseert het FRAC bijeenkomsten die tot doel hebben om moderne architectuur in meest innovatieve vorm te promoten. Een mogelijk jaarlijks terugkerend internationaal festival organiseert het FRAC in het ArchiLab. Tijdens dit festival werden meer dan 100 projecten van 30 architecten uit verschillende landen getoond. Tevens werden er lezingen gegeven en gesprekken gevoerd met als doel een platform te bieden voor discussies tussen fransen en buitenlandse architecten, ontwikkelaars, projectmanagers en representanten van de lokale overheid.

Het FRAC heeft de ambitie om in de breedte te groeien en daarmee een breed publiek aanspreken. Graag zou het de vaste collectie permanent tonen en daarnaast tijdelijke exposities, educatieve workshops en workshops die gaan over het nieuwe technologie organiseren.

Tom Kovac

De expositie over het werk van Tom Kovac was eerder in Galerie Aedes, Berlijn en het NAI te zien, maar ondertussen zijn er wel nieuwe projecten van het bureau aan de expositie toegevoegd.

Tom Kovac (1958) komt oorspronkelijk uit Slovenië, maar is toen hij een jaar of tien was naar Australië verhuisd. De landschappen van beide landen hebben veel indruk op hem gemaakt en hem het gevoel gegeven dat alles mogelijk is. Tom Kovac heeft snel internationale bekendheid bereikt met zijn frisse dynamische werk. Hij ontwerpt voornamelijk met behulp van computertechnologie. Kovac ziet architectuur niet als een serie van vlakken en rechte hoeken. Zijn werk is niet ontstaan vanuit een theoretisch standpunt en is geen onderdeel van het traditionele urbanisme, maar het is in essentie gericht op pure vormen. Het werk van Tom Kovac bestaat als het ware uit ruimtelijke plastieken. Kovac is in zijn werk o.a. geïnspireerd door sculpturen van Richard Serra, Donald Judd. Architectuur verschijnt als een energiek veld van zwaartekrachten, vlakken en volumes, leegte en invullingen, transparanten en dichtheden, allen tegelijk zichtbaar waardoor dynamische massa's ontstaan. Tom

Kovac richt zich met zijn werk op de toekomst. Zijn ontwerpen dagen ons uit om ons bewust te worden van onze manier van leven. Ze eisen dat we ons richten op de toekomst. De ontwerpen zijn als het ware politieke statements. Kovac ontwierp in Melbourne o.a. de volgende projecten: Queen Bar (1998), Little Latrobe (1998), Island House (1997), Glow Bar (1998) en Capitol (1994).

Wanneer men de techniek die Tom Kovac gebruikt nader bekijkt komt men tot de ontdekking dat de inzet van computertechnologie binnen de architectuur in veel gevallen traditioneel is. Het medium wordt vooral gebruikt ter vermenigvuldiging of ter optimalisatie van bestaande ruimtelijke en functionele concepten. De invloed van de computer beperkt zich daardoor in de meeste gevallen tot het niveau van visualisatie. Recentelijk is dit echter aan het veranderen. Er wordt niet meer gekeken hoe met een computer een beeld kan worden gegenereerd, maar in hoeverre dit medium een nieuw denkkader aanreikt. De ontwerpresultaten vallen binnen twee categorieën: de reorganisatie van de materiële en die van de functionele conventies. De eerste heeft betrekking op de mogelijkheid door middel van computertechnieken nieuwe materialen samen te stellen waarvan de informatieverwerking gelijkt op natuurlijke processen. Deze materialen zijn niet permanent of homogeen, maar reageren op veranderende omstandigheden. In het tweede geval dwingt de computer architecten opnieuw na te denken over de begrippen vorm en functie. Hoewel deze begrippen een oorzaak-gevolg-relatie bezitten, worden daar nu kanttekeningen bij geplaatst. Vorm en functie zijn door de genoemde architecten in een gelijktijdige en evenwaardige relatie tot elkaar gebracht.

Een bureau dat zich net als Tom Kovac bezighoudt met computertechnologie is UN Studio. Zij vervangen met nieuwe, hybride volumes de bekende typologieën. Deze zijn gebaseerd op de organisatie van activiteiten en bewegingen. Ze ontleen hun expressie aan de integratie van constructie, circulatie en programma. Niet hoezeer architectuur er uitziet is van belang maar wat ze doet. Ben van Berkel en Caroline Bos analyseren in feite welke krachten invloed uitoefenen op de architectuur om deze vervolgens te vertalen in architectonische termen. Dit betekent dat daarmee bekende typologieën verdwijnen. Een ander bureau dat zich met computertechnologie bezighoudt is het architectenbureau Kolatan/MacDonald. Zij doen onderzoek naar de krachten die de hedendaagse ontwerpcultuur veranderen. Dit onderzoek staat niet op zichzelf, maar is nadrukkelijk gericht op vragen m.b.t. hedendaagse leefwijzen en prefabricatie. Verder kan men bij het gebruik van computertechnologie denken aan architecten als Kas Oosterhuis of bureau's als Foreign Office Architects, Reiser+Umemoto en Greg Lynn (FORM).

Ervaringen van de reis

De reis naar Bordeaux is mijn inziens een interessante reis geweest op verschillende vlakken. De reis heeft primair de kennis over architectuur versterkt door het bezoeken van verschillende projecten. Er is duidelijk gezocht naar een verscheidenheid aan projecten en ook naar projecten die men niet zomaar zelfstandig zal bezoeken (denk maar aan de excursie naar het haventerrein in Parijs). Daarnaast kan een bezoek aan een interessant architectonisch project je aanzetten om na te denken over bepaalde aspecten binnen de architectuur en hoe je deze in je eigen architectuurcentrum terug kan laten komen.

Daarnaast is het interessant geweest om de architectuurcentra in Frankrijk te bezoeken. Het weten dat een centrum bestaat is toch anders dan het bezoeken. Helaas was het reisschema vrij strak en daardoor niet altijd voldoende tijd om het contact te verdiepen. Ik kan me voorstellen dat het interessant zou zijn geweest om bijvoorbeeld meer te weten te komen over de educatieve projecten die het Archilab organiseert. Een onderdeel van het bezoek aan Parijs was een bezoek aan het Nederlands Instituut. Vooraf was er geen kennis over dit instituut en nu is er contact geweest over het uitwisselen van een architectuurexpositie.

Door de reis is de band tussen de architectuurcentra versterkt en ik heb het gevoel dat deze reis ook aanzet tot nadenken over de band tussen de verschillende centra. Hoe staan we binnen dit verband en hoe willen we in de toekomst de samenwerking aangaan. Juist tijdens een reis kan je terloops onderwerpen die je te binnen schieten ter sprake brengen.

Susan van Leeuwen
Frank Willems
Architectuurcentrum Nijmegen

Zondag 23 september

De ochtend – Jeanine van Pinxteren, ARCAM, Amsterdam

Het programma voor de zondagochtend bevatte voor het eerst een beetje 'lucht', een paar uurtjes om zelf in te vullen. Pas om 11 uur werden we verwacht in het Pavillon de l'Arsenal.

Dat was des te prettiger, omdat de aankomst in Parijs op zaterdagavond aanmerkelijk later was dan gepland. Kort voor twaalf uur waren we in ons hotel gearriveerd, en daarna wilde iedereen toch nog even een biertje drinken.

Toch werd er op het laatst nog een extra (maar wel facultatief) programma voor de vroege zondagochtend bedacht: de keuze was òf naar een woningbouwproject van Fuksas in de buurt van het Pavillon de l'Arsenal (waarvoor Paul Dijkstra, Archicenter Rotterdam zich opwierp als begeleider), òf een bezoek aan het Institut Néerlandais aan de Rue de Lille (waar expositiemedewerkster Lille Witsen Elias, die ons al sinds Bordeaux vergezelde, ons zou ontvangen).

Bij een inventarisatie in de bus van Orléans naar Parijs bleek het eerste project af te vallen wegens gebrek aan belangstelling. Zou de teleurstelling over het gebouw van de Kunstenfaculteit in Bordeaux daar de oorzaak van zijn? Per slot van rekening waren we het er daar bijna allemaal over eens dat het een slecht gebouw was, helemaal niet toegesneden op zijn beoogde functie en gebruik. Jammer blijft natuurlijk dat we nu geen ander project van Fuksas zagen (hoewel men vertelde dat het een goed woningbouwproject was) en hem in ons oordeel nu misschien te kort doen.

Een groepje van ongeveer 10 mensen bleek uiteindelijk gehoor te hebben gegeven aan de uitnodiging om het Institut Néerlandais te bezoeken.

In een verstild zondagochtend-zonlicht togen wij naar de Rue de Lille. Op de tweede verdieping wachtte Lille ons op in de bibliotheek, een prettige ruimte met vele kunstboeken, slechts ten dele Nederlandse. Ze gaf ons een uitleg over het ontstaan en de opzet van het instituut, over het verschil tussen het 'voorhuis' (als vooruitgeschoven post van het ministerie van Buitenlandse Zaken) en het 'achterhuis' (waar de kunstcollectie van de oprichter van het Institut wordt beheerd).

In het 'voorhuis' zijn behalve de openbaar toegankelijke bibliotheek (waar veel gebruik van wordt gemaakt want men komt er veel sneller aan een boek dan in de grote universiteitsbibliotheek) en de kantoorruimtes, nog een expositieruimte (in de kelder) en een zaal waar concerten, lezingen en debatten worden gehouden.

Uitgangspunt bij de debatten is dat men met een Frans publiek wil praten over de Nederlandse zienswijze op onderwerpen als euthanasie- en drugsbeleid. De concerten, lezingen en tentoonstellingen zijn vaak van al bekende Nederlandse kunstenaars, soms juist van jonge, nieuwe namen. Dat laatste vooral als men denkt dat het Franse publiek daarvoor om een of andere reden inmiddels 'rijp' zou moeten zijn.

In de laatste zes weken van 2001 is er een architectuurtentoonstelling gepland onder de naam 'Expériences d'Urbanisme: Visions des Pays-Bas'. Dan worden vijf 20e eeuwse projecten getoond van Van Doesburg (Aubette, Straatsburg), Van Eyck (Burgerweeshuis, Amsterdam), Constant (New Babylon), Blom (Kashba, Hengelo), Koolhaas (UrbanDesignForum, Yokohama) en een opdracht aan Lars Spuybroek voor een denkbeeldige stad in de 21e eeuw (ParisBRAIN, La Défense).

Op de zondagochtend dat wij het Institut bezochten konden we de expositie 'Stripping Girls' bezoeken. Die zou pas enkele dagen later

geopend worden maar was – op de tekstbordjes na – gelukkig al helemaal was ingericht. In een totaal rood geschilderde ruimte met verschillende vertrekken hingen foto's van Anton Corbijn en schilderijen van Marlène Dumas die beide stripteaseuses als onderwerp hadden. Het was een mooie tentoonstelling, met een eigen spanning en een goed samengaan van schilderijen en foto's.

Dit bezoek heeft ons een aardige indruk gegeven van de functie van een dergelijke vooruitgeschoven diplomatieke post in het buitenland. Bovendien hebben we door deze reis en het drie dagen samen optrekken met Lille Witsen Elias haar een heel goede indruk kunnen geven van het grote potentieel aan architectuuractiviteiten dat in haar 'achterland' door de lokale architectuurcentra wordt georganiseerd.

Bezoek Pavillon de l'Arsenal
21 boulevard Morland
75004 Parijs
www.pavillon-arsenal.com
E: infopa@pavillon-arsenal.com
T: 0033-(0)1-42763397
F: 0033-(0)1-42762632

Het Pavillon de l'Arsenal is een informatie-, documentatie- en expositiecentrum van de Stad Parijs. Als je het met iets in Nederland moet vergelijken, komt het het dichtst bij het gemeentelijk informatiecentrum De Zuiderkerk in Amsterdam, een instituut waarin de Stedelijke Woningdienst en de Dienst Ruimtelijke Ordening van Amsterdam de grotere gemeentelijke ingrepen in de stad toelichten met maquettes, foto's, tekeningen en animaties.

Het gebouw heeft ook ongeveer dezelfde omvang: een grote benedenzaal (800 m²) met een permanente opstelling, '*Paris la ville et ses projets*', een flinke entresol (600 m²) met wisselende exposities en op de 2e étage nog actuele exposities (200 m²). In de permanente expositie vind je een stadsmaquette, een boekwinkel (met cadeaushop), een krantenleestafel met kleine café-accommodatie en een (tamelijk belegen) expositie over bekende punten, wijken en gebouwen in Parijs. Alle toegelichte meer recente projecten (stedenbouwkundig en architectonisch, openbare gebouwen en woningbouwprojecten) betreffen - net als in de Zuiderkerk - projecten waar de overheid bij betrokken is of initiatiefnemer van is. Er wordt een relatie gelegd met oudere gebouwen, met zeg maar het 'architectonisch en stedenbouwkundig erfgoed' in Parijs. Het is interessant om een keer te bezoeken, de opstelling is absoluut duurzaam (en duur).

Op de bovenverdieping heeft enige tijd geleden een tentoonstelling gestaan over grote bouwprojecten in een 15-tal Europese steden. Deze tentoonstelling is ontworpen als een reizende tentoonstelling en stond in augustus en september dan ook in (inderdaad) De Zuiderkerk in Amsterdam.

Helaas was er toen wij er waren geen wisselende expositie op de bovenverdieping, zodat we niet zelf konden waarnemen of het Pavillon de l'Arsenal er in slaagt enige 'reuring' in het architectonisch en stedenbouwkundig denken te veroorzaken. De lijst van onderwerpen die sinds de oprichting in 1989 zijn behandeld, wijst erop dat men het vooral zoekt in beschrijvende tentoonstellingen, bij voorkeur geplaatst in een historische context en continuïteit. Het Pavillon de l'Arsenal is dus een – goed geoutilleerd – nuttig informatiecentrum met een heleboel praktische functies (documentatie, een photothèque, een boekwinkel) waarvan elke metropool er een moet hebben. Maar – zelfs in Amsterdam – is er daarnaast volop werk te doen voor een architectuurcentrum. Dat zou in een stad als Parijs – hoewel een immense opgave – toch ook mogelijk moeten zijn.

Zondag 23 september 2001

Bezoek aan de haven van Gennevilliers, o.l.v. Peter Jan Baalman medewerker van het bureau Decq & Cornette Architectes, Parijs.

Ten noordwesten van Parijs ligt bij de Parijse voorstad Gennevilliers de grootste binnenhaven van Frankrijk. In de jaren 20 van de vorige eeuw ontwikkelt en vooral tijdens de tweede wereldoorlog tot ontwikkeling gekomen als betonhaven voor de Duitse Atlantische verdedigingslinie. Na de oorlog is de haven doorgegroeid tot doorvoerhaven van water- naar treinvervoer. De totale oppervlakte van het gebied is nu 400 ha.

Het gebied is eigendom van het havenbestuur, bedrijven huren kavels voor periodes van enige jaren. Zoals zo vaak in haventerreinen zijn er veel grondintensieve bedrijven gevestigd.

In de jaren negentig werd het bureau Decq & Cornette Architectes als supervisors door de havendirectie bij het project betrokken, om een revitalisering van het gebied te bewerkstelligen. De revitalisering bestaat uit het intensiever gebruik maken van de beschikbare grond, het aanbrengen van een hiërarchie in de infrastructuur, adviseren bij bebouwing en het landschappelijk aantrekkelijker maken van het gebied, zelfs met de intentie om het toerisme aan te trekken.

De eerste stappen zijn er reeds gezet: het gebied kent reeds een indeling in zones: beton-, auto-opslag-, container-, petroleum- en kolenzones etc. De herinrichting van het gebied wordt ook bewerkstelligd door verfraaiing van de omgeving, waterpartijen, duidelijke afbakening van voet-/fietspaden.

Het architectenbureau adviseert ook bij nieuwbouw, m.b.v. het prijsvraagstelsel om zo jonge architecten mogelijkheid te bieden om aan de bak te komen: één voorbeeld is reeds gerealiseerd: het Entrepôtgebouw van Emanuelle Battrant (?): een gebouw met een stoer betonnen, zwart bruin geschilderde onderkant, een transparante bovenbouw en een golvende lichtkap.

Ook adviseert het bureau Decq & Cornette Architectes om bepaalde gebouwen te renoveren, vb. het douanegebouw (nog niet gerealiseerd) en het silogebouw, dat er nu weer in volle glorie bijstaat.

Hoe nu het industrieel toerisme te bewerkstelligen: ideeën daarover waren om op de uiterlijke punt een havenmuseum op te richten. Verder komen er wandelroutes en zeer spectaculair wordt de aanlichting van het viaduct dat vanaf Nanterre op deze plek Parijs binnenkomt.

Omdat er nog iets tijd over was werd besloten om nog enige projecten van bureau Decq & Cornette Architectes te bezoeken, echter in Parijs was een halve marathon georganiseerd, precies in het gebied waar wij door heen zouden moeten en de vrije tussengelegen weg was vol geslipt met autoverkeer.

Na een langzame reis door de minst interessante buitenwijken en langs het Stade de France, een prachtig voetbalstadion, zijn we bij een industrieel project aangekomen van de glasfabriek Saint Gobain. Volgens mij ook een renovatie met twee uitersten: de oostzijde een blinde kant in een strak regelmatig patroon van cortenstaal. En een westzijde, een open kant, met als bekleding alle producten die er in deze fabriek gemaakt worden.